

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ
ХИЛЕНДАРСКИ”
ЮРИДИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „МЕЖДУНАРОДНО ПРАВО,
МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ И ПРАВО НА
ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ”

Мария Вълкова Христозова

**ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВ СЪДЕБЕН ПРОЦЕС: В
МЕЖДУНАРОДНИТЕ КОНВЕНЦИИ И В
ПРАКТИКАТА НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ
СЪДИЛИЩА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертация за присъждане на образователна и научна
степен

„ДОКТОР”

научна област 3. ”Социални, стопански и правни науки”
професионално направление: 3.6 „Право”

докторска програма:

„Международно право и международни отношения”

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

Проф. д.ю.н. Цветана Николаева Каменова

Пловдив, 2018

Въведение

Международната общност определя една държава като правова и демократична, когато нейните власти спазват утвърдени от десетилетия основополагащи принципи, залегнали в конституционните системи на повечето суверенни държави. Най-важните сред тях са: принципът за върховенство на закона; принципът за разделение на властите; принципът на правната сигурност; забраната на произвола на изпълнителната власт; независим и ефективен съдебен контрол; зачитане на основните права, недискриминиране и равенство пред закона, **както и принципът, според който всяко лице има право на справедлив съдебен процес**. Последният принцип е израз на върховенството на закона и правосъдието, които гарантират спазването на правовия ред във всяка държава.

Правото на справедлив съдебен процес заема централно място в международната система за закрила на основните права и свободи на човека и това положение се обуславя от неговата същност: да обезпечи онези безусловно необходими гаранции, чрез които се постига ефективно и реално упражняване на всички останали субективни права на човека. В този смисъл, с основание би могло да се приеме, че правото на справедлив съдебен процес изпълнява функцията на „страж“ по отношение на другите закриляни основни права.

В хода на историческото развитие на цивилизацията, международните организации и по-голяма част от суверенните държави подхождат с все по-голямо внимание и чувствителност към юридическата регламентация на правото на справедливо съдопроизводство, тъй като съзнават неговата изключителна значимост. Тя се изразява в следните насоки:

- в глобален аспект правото на справедлив съдебен процес е една от гаранциите за съхраняване на световния мир;

- правото на справедлив съдебен процес е основна предпоставка за законосъобразното функциониране на всяка правна система и гаранция за демократичност на всяка държава и международна организация;

- реалното обезпечаване на справедливо съдопроизводство гарантира значително по-висока закрила на основните права и свободи на всички правните субекти.

Днес закрилата на правото на справедлив съдебен процес, както от международната общност, така и от националните държави, е още по-наложително предвид новите глобални негативни явления, а именно: тероризмът, миграционната криза, нарастващата тенденция за нарушаване нормите на международното хуманитарно право и нормите за закрила на правата на човека, в съчетание с дълбоките политически и икономически кризи в различните региони на света. В рамките на тази усложнена и нестабилна международна среда, всички правни субекти трябва преимуществено да насочат усилията си към пълно спазване на върховенството на закона и зачитане на основните права и свободи на човека. Една от предпоставките за постигане на тези важни цели е осигуряването на справедлив съдебен процес на всички лица. Ето защо, международните и националните съдилища при изпълнение на своите правомощия трябва да се ръководят само и единствено от закона, да провеждат обективен и прецизен анализ на цялата доказателствената съвкупност по делото и да осигурят в рамките на своите правомощия справедлив съдебен процес на всички лица. Това изискване е безусловно необходимо, защото върховенството на закона е над всеки, защото

принципите на конституционната и правова държава не трябва да се изменят под натиска на съвременните заплахи за човечеството. Противното поведение би довело до отстъпване от утвърждаваните с векове стандарти за закрила на правата на човека.

Актуалност и предмет на изследването

Актуалността на настоящото изследване се обуславя от дълбоките промени в съвременните международни отношения, предизвикани от новите глобални заплахи пред човечеството, при които с основание се поражда следния въпрос: *Дали създадените, приети и утвърдени международни и национални правни актове и механизми за закрила на основните права на човека предоставят достатъчни по вид и обем гаранции за ефективното упражняване на правото на справедлив съдебен процес от всеки правен субект?*

Един от способите, чрез които може да се достигне до сравнително обективен отговор на посочения въпрос, е изследването на практиката на международните юрисдикции. От нея се добива достоверна информация за броя на случаите, в които са допуснати нарушения на основните права и свободи на човека, по-специално на правото на справедлив съдебен процес, за предпоставките, които водят до тези нарушения и за техния характер. На следващо място, в практиката на международните юрисдикции е изложено автентично тълкуване на международноправните норми, които уреждат правото на справедлив съдебен процес и с които следва да се съобразяват националните органи, за да бъдат предотвратени бъдещите нарушения на анализираното право.

Предмет на изследването

Дисертационният труд е посветен на основните международни източници (универсални и регионални), които съдържат юридическа регламентация на правото на справедлив съдебен процес, както и на практиката на главните международни юрисдикции, които имат правомощия във връзка със закрилата на анализираното право.

Научни задачи на изследването

Научните задачи на изследването са:

- ❖ да изложи обширен преглед и анализ на основните международни актове: харти, договори и конвенции, които регламентират правото на справедлив съдебен процес,

- ❖ да представи в систематизиран вид практиката на международните юрисдикции, които са натоварени със закрилата на правото на справедлив съдебен процес и да анализира тяхната тълкувателна дейност;

- ❖ да представи функционирането на комплекса от международноправни норми за закрила на правата на човека, и в частност на правото на справедлив съдебен процес, като се ръководи от практиката на международните съдилища, по-специално на Европейския съд по правата на човека;

- ❖ да анализира подхода на Европейския съд по правата на човека при прилагането на член 6 от ЕКЗПЧОС, в който е прогласено правото на справедлив съдебен процес;

- ❖ да представи гаранциите за осигуряване на справедливо съдопроизводство в българската правна уредба и да анализира съотносимостта им с международните стандарти, с оглед оценка на равнището на закрила на анализираното право в Република България.

Методи на изследването

За да бъдат постигнати научните задачи на труда е приложен комплексен метод на изследване. Той включва включва нормативния метод, историческия метод и сравнително-правния метод. Чрез прилагане на историческия метод е проследено еволюционното развитие на различните учения и възгледи за същността на основните права на човека, в рамките на които се развива и правото на справедлив съдебен процес. Чрез нормативния метод и прилагане на сравнително-правния подход е извършен анализ на относимите международни и национални норми за справедливо съдопроизводство, както и на правомощията и практиката на основните международни юрисдикции, главно на Европейския съд по правата на човека, във връзка с приложението на разпоредбите, които уреждат правото на справедлив съдебен процес.

Научни приноси на труда

Научният принос на настоящия дисертационен труд се заключава в създаването на самостоятелно научно изследване, което обединява в съдържанието си: от една страна, относително изчерпателен списък на източниците (универсални, регионални, от правото на Европейския съюз), които регламентират правото на справедлив съдебен процес, като същите са подложени на задълбочен анализ досежно същността и елементите на изследваното право, и от друга страна, всеобхватен преглед и анализ на главните международни юрисдикции, които тълкуват и/или прилагат нормите за справедливо съдопроизводство, тяхната структура, компетентност и най-вече тяхната практика. Важен принос на труда е направеният сравнително-правен анализ на гаранциите за справедлив съдебен процес в

българската правна уредба с гаранциите по Европейската конвенция за закрила на правата на човека.

Практическо значение на изследването

Дисертационният труд може да бъде използван от правоприлагащи органи, практикуващи юристи и от експерти в областта на правата на човека като ръководство, което съдържа прегледен списък и анализ на най-значимите международни актове, прогласяващи правото на справедлив съдебен процес, както и на относимата практика на основните международни юрисдикции в областта на закрила на правата на човека. Изследването може да послужи и за повишаване правната култура на всички граждани.

Обем и структура на труда

Дисертационният труд е представен в структура и обем, които съответстват на нормативните изисквания и включва: увод, основна част, която обхваща пет глави, заключение, декларация за оригиналност, библиография и списък на използваните източници. Общият обем на научния труд е 271 страници, от които 229 страници изложение на изследваната тема и 42 страници списък на използваната литература. Всяка част включва параграфи и подточки, в които са разгледани отделни аспекти на темата

Кратко съдържание на труда

В увода към труда са посочени основните научно-изследователски цели и предмет на изследването, представена е актуалността на изследваната тема в контекста на сложните съвременни международни отношения.

Първата глава е озаглавена “Историческо развитие на концепцията за правата на човека и правото на справедлив съдебен процес”. В първия раздел на тази глава е направен преглед на еволюционното развитие на основните идеи и теории в доктрината за правата на човека, които се намират в

неразривна връзка с концепцията за справедлив съдебен процес. Прегледът на историческото развитие започва още от най-древните периоди, когато идеята за универсалните права на човека не е била позната на обществото. Като най-стари писмени източници, в които са посочени определени задължения и права на хората, са посочени свещените за индусите книги - Ведите, Кодексът на Хамурапи, Библията, Коранът и Аналектите на Конфуций, споменават се също така и кодексите за поведение и правосъдие на инките и ацтеките и „Конституцията на ирокезите“¹. Следващите анализирани периоди са Античността и Средновековието, за които е посочено, че не е била позната идеята, че гражданите могат да имат автономна лична сфера, която държавата да признава и в която да се въздържа от намеса.² Общото за първите исторически периоди е, че обществото все още не е познавало идеята за индивидуалните права на индивида. Тази концепция е сравнително нова, като се приема, че тя има своя произход в елинистичната философия на стоиците³.

Силен тласък за развитието на правата на човека, включително и на правото на справедлив съдебен процес, оказва учението за естествените права на човека, което се заражда и развива през епохата на Ренесанса (XV- XVI в.) и Реформацията (XVII-XIXв.). Според посоченото учение естествените права на човека са неотделими и присъщи на всеки човек, те произтичат от човешката природа.

¹ Flowers, N. *“The Human rights education book: Effective Practices for Learning, Action and Change”*. Human Rights Resource Center, University of Minnesota, 2000, p.3; Witzel, M. *“Vedas and Upanisads*, In Gavin Flood, ed. Oxford, 2003, p.68-98

² Каменова, Цв., Друмева, Е., *Права на човека- Учебно помагало*“, с.12-28

³ Пак там, с.12

Естествените права не зависят от политическата власт (държавата), те възникват извън нейните рамки и изразяват едно дължимо поведение, което има за основа обективни потребности, развиващи се във и независимо от държавата.

Индивидуалните изконни права, които биват възприемани като неотнемни ценности на човешката личност, се превръщат в част от позитивноправната уредба през Пуританската революция в Англия (1642-1649г.)⁴. В рамките на този славен исторически период са приети основополагащи закони в областта на правата на човека.

Впоследствие идеологията за естествените права търпи развитие в посока формиране и утвърждаване на идеята за универсалния характер на основните права и свободи на личността. Усилията на обществото са насочени към предоставяне на тези блага на всички правни субекти.

Съвременната концепция за правата на човека, която се основава върху доктрината за естествените права на индивида се формира през втората половина на XX век. Изключително сериозен подтик за нейното развитие дават двете пагубни за цялото човечество световни войни, през които са извършени мащабни нарушения на международното хуманитарно право и правата на човека. Международната общност осъзнава, че единственият начин да се избегнат последващи войни и да се съхрани световния мир е осигуряването на по-високо ниво на закрила на правата на човека. За да постигане тази цел тя създава и приема множество международни актове за закрила на основните права и свободи на човека. Учредяват се редица международни универсални и регионални организации, натоварени с основните задачи да поддържат световния мир

⁴ Пак там, с.13

и да съдействат за прогресивното развитие на основните права на човека и тяхната закрила. Тази положителна тенденция води до създаването на самостоятелна международна система за защита на правата на човека.

Днес, в съвременната международноправната доктрина, няма съмнения, че правата на човека имат универсален характер и те са възприемани като най-висшите ценности, които се ползват с висок приоритет в международната и националните правни системи

Във втория раздел са представени и анализирани основните понятия, използване в доктрината за правата на човека, които макар и с близко значение, имат различно съдържание. От прегледа на историческите източници се установява, че най-старото по произход понятие е „**права на човека**”. Впоследствие в правната доктрина се утвърждава понятието „**основни права на човека**”. Това са правата, които принадлежат на всеки индивид (те са определяни за “преддържавни права”, които задължават и ограничават упражняването на държавната власт)⁵. Според друг възглед изложен в правната доктрина за основни права на човека следва да се считат само онези права, които индивидът притежава като член на държавата (те не са считани за “преддържавни права”, независимо че трябва да бъдат осигурени на индивида от държавата)⁶.

Предназначението на основните права се съдържа преди всичко в закрилата на индивида и на неговата лична сфера от посегателствата на публичната власт⁷. Под „*основни*

⁵ Друмева, Е. “Конституционно право”, с.762

⁶ Пак там, с.762

⁷ Друмева, Е., Още за основните права на гражданите, „Правна мисъл“, 1994, № 4, с. 6

права на човека“ следва да се разбират естествените права на индивида, които са неотделими от индивида като човешко същество. Те са неразривно свързани с човешката природа. Основните права са избрани права, но не са права на избрани лица, те са права на всички⁸, т.е. те имат универсален характер.

Основните права на човека са прогласени във всички международни договори за закрила на правата на човека и в Конституциите на суверенните държави. Прилагат се два подхода за закрепване на основните права: позитивен подход, т.е. когато на личността е предоставена възможността да извършва едни или други положителни действия, които по определен начин се характеризират в закона и негативен подход, който е свързан с ненамеса на държавата в реализацията на правата⁹. Като синоним на термина „основни права на човека“ в юридическата литература се използва терминът „*конституционни права*“, който по същество обхваща правата включени във върховния закон на съответната държава¹⁰. В доктрината често се среща и понятието „*права на гражданина*“, което изразява юридическата обвързаност на лицето с определена държава и отразяват неговата принадлежност към нея. Тези права не се придобиват по природа, те възникват в за правния субект, защото са приети от съответната държава.

В правната доктрина, освен основните права на човека, са анализирани и свързаните с тях производни

⁸ Вълканов, В., *Основните права на гражданите в Народна република България*, С., БАН, 1990, с.13

⁹ Белова-Ганева, Г., *Актуални тенденции в защитата на правата на човека*, С., Класик дизайн, 2013, с. 34.

¹⁰ Цит.с. Друмева, Е. „*Конституционно право*”, с.761

субективни права. Последните имат спомагателен характер, тъй като служат за реализацията на основните права¹¹. Те също така могат да придадат на индивида специално качество или статут, като например бежанец, мигрант, дете.¹²

След анализа на основните понятия в доктрината за правата на човека е представена тяхната класификация, формирана в края на XIX век от германския учен Георг Йелинек. Този подход е необходим, тъй като правото на справедлив съдебен процес не съществува самоцелно в правната действителност, то е част от общата система на основните права и свободи на човека. Нещо повече, правото на справедлив съдебен процес заема централно място в тази система, защото е основна предпоставка за реалното упражняване на останалите субективни права на гражданите.

Правото на справедлив съдебен процес е част от първото поколение основни права и свободи на индивида. То се счита за „отбранително право“ предвид неговата функция да гарантира на всеки човек, че когато възникне правен спор досежно неговите граждански права или задължения, или когато бъде повдигнато наказателно обвинение спрямо него, държавата ще му осигури необходимите материални и процесуални гаранции за справедливо съдопроизводство.

След краткия преглед на класификацията на правата на човека е анализирано понятието “право на справедлив съдебен процес”, като е формулирано следното определение: *правото на справедлив съдебен процес е основополагаща*

¹¹ Танчев, Е., Основни права на човека, Юриспрес, УИ "Св. Климент Охридски", 2002, с. 13.

¹² Цит. съч., Белова-Ганева, Г., *Актуални тенденции в защитата на правата на човека*, с. 31.

норма от международноправната уредба за закрила на правата на човека, която чрез закрепените в нея процесуални гаранции има за цел да обезпечи на всички правни субекти ефективна закрила от незаконосъобразно нарушаване или произволно ограничаване на техните основните права и свободи.

В раздел III на първата глава е проследено зараждането и развитието на доктрината за правото на справедлив съдебен процес. Идеята, че правото на справедлив съдебен процес трябва да бъде осигурено на лицата се заражда още през Средновековието, потвърждение за което е създаването на знаменитата *Magna Carta Libertatum*, приета през 1215г. Хартата е първият документ, в който са кодифицирани основни права на човека, **включително и правото на справедлив съдебен процес.**

Следващите правни източници, приети в историята на човечеството, които съдържат регламентация на правото на справедлив съдебен процес са Декларацията за правата на Вирджиния, приета от делегатите на конвента на щата Вирджиния в САЩ на 12 юни 1776г.¹³ и първите десет поправки в Конституцията на САЩ, известни като „Бил за правата“ от 1791г.

След Втората световна война процесът на кодификация и прогресивно развитие на основните права на човека е преминал през няколко стадия, както на

¹³ Jefferson, T. “*The American Beginnings: The Virginia Declaration of Rights; The Declaration of Independence, in Mr. Jefferson's Original Text, with Some of His Comments Thereon; the Articles of Confederation*”. Virginia Commission on Constitutional Government, 1961, p.2

универсално, така и на регионално ниво¹⁴. За създаването на съвременната международноправна система за закрила на правата на човека, основна роля има Организацията на обединените нации (ООН), която приема всеобхватно законодателство в областта на правата на човека.

На регионално равнище също са приети множество актове за закрила на правата на човека, част от които съдържат изрична регламентация на правото на справедливо съдопроизводство. Те са анализирани в раздел II на глава трета от дисертационния труд.

Във **втората глава на труда** са разгледани основните международноправните източници (харти, декларации, конвенции и други актове), в които е регламентирано правото на справедлив съдебен процес, като при тяхното систематизиране се изхожда от два критерия: исторически период, в който са приети и характер на източниците: универсален или регионален.

В раздел I са представени и анализирани в детайли първоизточници на правото на справедлив съдебен процес. Прегледът започва с *Magna Carta Libertatum*, която представлява юридическата основа, върху която се изграждат и развиват гражданските права и конституционните ограничения на кралската власт. Хартата е считана за особено достижение за времето си, тъй като прогласява за първи път редица основни права и свободи на човека и въвежда определен механизъм за контрол върху изпълнението на задълженията, които произтичат от нея. Тя съдържа клаузи, които имат фундаментално значение за

¹⁴ Drewicki, K., “*Internationalization of Human Rights and Their Jurisdiction*”. In: *An Introduction to the International Protection of Human Rights*, p. 32-36

последващото възходящо развитие на уредбата за правата на човека. Една от тях е разпоредбата на член 40, която регламентира част от основните елементи на правото на справедлив съдебен процес, а именно: правото на съд и достъп до съд, забраната за отказ от правосъдие и правото на човек да получи правосъдие своевременно, т.е. в разумен срок, които представляват основни елементи от правото на справедлив съдебен процес. Макар и да не обхваща в съдържанието си всички процесуални гаранции за справедливо съдопроизводство, така както те са формулирани в по-новите актове за закрила на правата на човека, посочената разпоредба полага основите за последващото нормативно закрепване на правото на справедлив съдебен процес в различни международни източници.

Вторият представен източник е **Декларацията за правата на щата Вирджиния**, която има важно значение за закрилата на правата в Америка, поради факта, че прогласява изрично идеята за естествените права на човека; потвърждава принципа за равенство на лицата; предоставя закрила на редица неотменими права на гражданите (напр. правото на живот, правото на свобода и сигурност, правото на собственост). Декларацията за **регламентира изрично правото на справедлив съдебен процес в Раздел 8**, който регламентира освен основните елементи на правото на справедлив съдебен процес (правото на достъп до съд и правото на бърз процес), така също и изискването за непристрастност на съда.

От американските актове са представени също така първите десет поправки на Конституцията на САЩ, известни в правната доктрина под общото название „Закон за правата“

или „Бил за правата“ от 1791г.¹⁵. **Правото на справедлив съдебен процес** е регламентирано в Шестата поправка на Конституцията на САЩ. Основните права, които обхваща тази поправка са: правото на достъп до съд; правото на процес в разумен срок; правото на публичен процес; правото на независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона; правото на обвиняемия да бъде информиран относно характера и причините за обвинението; правото на обвиняемия да бъде изправен рещу свидетелите, които дават показания срещу него; правото на принудителното призоваване на свидетелите, посочени от обвиняемия; правото на адвокатска защита.

В раздел II е направен всеобхватен анализ на съвременните източници на правото на справедлив съдебен процес. Прегледа на универсалните източници на правото на справедлив съдебен процес започва с Устава на Организацията на Обединените нации, след него са изследвани Международна харта за правата на човека на Организацията на обединените нации, и по-специално Всеобщата декларация за правата на човека на Организацията на обединените нации, Международният пак за граждански и политически права. Представени са и редица други глобални стандарти за закрила на правото на справедлив съдебен процес.

След задълбочения анализ на универсалните източници за закрила на правото на справедлив съдебен процес е представено систематизирано изложение на

¹⁵ Levy, W. L., *“Origin of the Bill of Rights”*, Yale University Press, 2001. За произхода на акта: Labunski, E. R., *“James Madison and the Struggle for the Bill of Rights”*, New York: Oxford University Press, 2006; Amar A. R., *“The Bill of Rights: Creation and Reconstruction”*, Yale University Press: 1998;

основните регионални източници на правото на справедлив съдебен процес, а именно: **Хартата на основните права на ЕС**, която в от Дял VI, чл. 47 от изрично регламентира правото на справедлив съдебен процес на лицата. Разпоредбата предвижда, че всяко лице, чийто права и свободи, гарантирани от правото на Съюза са били нарушени има право на ефективни правни средства за защита пред съд. На следващо място, правната норма постановява, че *„всяко лице има право неговото дело да бъде гледано справедливо и публично в разумен срок от независим и безпристрастен съд, предварително създаден със закон”*.

След европейската система за закрила на правата на човека е разгледана Интер-Американската система за защита на основните права на човек. Нейното начало е поставено със създаването на Организацията на американските държави (ОАД), най-голямата регионална организация за закрила на правата на човека на американския континент¹⁶. Най - важно значение за закрилата на правото на справедлив съдебен процес в тази система имат Американската декларация за правата и задълженията на човека и Американската конвенция за правата на човека, които изрично прогласяват анализираното право.

Друга важна регионална система за закрила на основните права на човека е африканката система. В африканския регион основната регионална организация, която оказва съществено влияние за развитието и

¹⁶ American Association of Law Libraries. *“Introduction to International Organizations”*. Oceana Publication Inc., 1996, p.509; Basic Documents Pertaining to Human Rights in the Inter-American System: Updated to July 2003/Corte Interamericana de Derechos Humanos- San José, C.R. Corte Interamericana de Derechos Humanos, 2003, p.1

насърчаването на правата на човека, е Организацията за африканско единство (ОАЕ), създадена през 1963г. През 2000г. тази организация е преобразувана в Африкански съюз. Основните актове, приети в рамките на африканската система, които регламентират изрично правото на справедлив съдебен процес са: Африканската харта за правата на човека и народите, Африканската харта за правата и благосъстоянието на детето, Принципите и насоките за правото на справедлив съдебен процес и правна помощ в Африка.

В отделна подточка от глава втора на труда е представен анализ и на актовете, приети в арабския регион. Дълго време в международната общност е дискутиран въпросът за причините, поради които в този регион не е създаден механизъм за защита правата на човека, като е изложено становище, че едни от главните обстоятелства за това положение са: *„ислямският подход към проблематиката на правата на човека, който препяства арабските държави да се присъединяват към международни договори в тази област“*¹⁷, както и факта, че *„за политическите системи на арабските държави от Близкия изток след придобиване на независимост е характерно наличието на две противоположни идеологически направления – националистическо и религиозно, което до голяма степен препяства присъединяването на тези държави в международните документи, свързани със защитата на правата на човека“*¹⁸.

¹⁷ Белова, Г. Някои проблеми, свързани с Арабската Харта за правата на човека, сп. Право, Политика, Администрация, том 1, брой 2/2014г., с.2

¹⁸ Пак там, с.3

Независимо от посочените обективни обстоятелства, през 1994г. Съветът на Лигата на арабските държави (ЛАД) приема Арабската харта за правата на човека¹⁹, но поради факта, че тя не влиза, през 2004г. е приета нова харта със същото наименование, която **прогласява изрично и правото на справедлив съдебен процес в чл. 13.**

В ислямския свят основните заслуги за създадената кодификация има регионалната международна организация „Организация Ислямска конференция“ (ОИК). Тя е основана на конференцията от държавните глави на мюсюлманските държави в Рабат, Мароко през 1969г. Целта на организацията е да подкрепя ислямската солидарност в различните области на общественото развитие, в борбата против колониализма и расизма, да подпомага сътрудничеството между държавите-членки²⁰. През 2011г. тя е преименувана на Организация за ислямско сътрудничество (ОИС). В рамките на тази организация са приети два акта:

Универсалната ислямска декларация за правата на човека от 19 септември 1981г.²¹, която регламентира правото на справедлив съдебен процес в член 5 чрез един сравнително добър подход, предвид различията на ислямската религия и култура.

¹⁹ League of Arab States, *Arab Charter on Human Rights*, 15 September 1994, available at: <http://www.refworld.org/docid/3ae6b38540.html> [accessed 18 May 2018]

²⁰ Пак там, стр.13

²¹ Braibant, G., Marcou, G. „*Les Droits De L'Homme: Universalité et Renouveau 1789 -1989*“, Editions L'Harmattan, Paris, 1990, p.37

Декларацията за правата на човека в исляма²², приета на деветнадесетата ислямска конференция на външните министри в Кайро през 1990г. Декларацията се основава изцяло на принципите на Шариата, като по-голяма част от тях се считат за несъвместими с принципите, прогласени във Всеобщата декларация за правата на човека на ООН. Независимо от това положение Декларацията за правата на човека в исляма регламентира в член 19, (е) правото на справедлив съдебен процес на лицата, обвинени в извършване на престъпление.

В различните регионални системи за защита на правата на човека са приети и други стандарти, които имат пряко или косвено влияние върху развитието на правото на справедлив съдебен процес. Такива са например: Европейската харта относно статута на съдиите на Съвета на Европа от 1998г.²³; Рамковия глобален план за действие на съдиите в Европа²⁴; Препоръка CM/Rec (2010) 12 относно независимостта, ефективността и отговорностите на съдиите, приета от Комитета на министрите на Съвета на Европа през 1994г. и др.

²² Khan, M., A., *Human rights in Muslim world: Fundamentalism, Constitutionalism and International Politics*, Durham NC, Carolina Academic Press, 2003; Декларацията за правата на човека в исляма е прогласена с Резолюция № 61 49/19-Р, приета на 19-та сесия на министрите на външните работи на Ислямската конференция на 5 август 1990 г.

²³ European Charter on the statute for judges (8-10 July 1998) and Explanatory Memorandum to the European Charter on the statute for judges (8- 10 July 1998);

²⁴ Framework global action plan for judges in Europe (adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at its 740 meeting (Strasbourg, 27 February 2001);

В Глава трета на дисертационния труд е представен обширен списък на основните универсални и регионални юрисдикции за закрила на правото на справедлив съдебен процес. В първите раздели и подточки са анализирани универсалните съдилища и специализирани органи, създадени в системата на ООН, които имат за задач да съдействат за прогресивното развитие и усъвършенстването на международноправната уредба за закрила на основните права и свободи на човека. Някои автори изразяват становище²⁵, че най-важният от тях е Комисията по правата на човека²⁶, която днес е заменена от Съвет на ООН по правата на човека. Като пример за значителния принос на ООН и Съвета по правата на човека в анализираната област може да бъде посочен механизмът за универсален периодичен преглед (Universal Periodic Review), който се изразява в наблюдение на състоянието на правата на човека в държавите-членки на ООН.

Друга основна институция в рамките на ООН, пряко свързана със закрилата на човешките права е тази на **Върховния комисар по правата на човека**, въведена с Резолюция 48/141 на ОС на ООН от 20 декември 1993г. Върховният комисар има важни правомощия досежно закрилата на правата на човека и допринася значително за неговото усъвършенстване на международно равнище.

Представен е и **Международният съд на Организацията на Обединените нации**, който също допринася за закрилата на основните права на човека,

²⁵ Donnelly, Jack. „*Universal Human Rights in Theory and Practice*“. 2-ed. Cornell University Press, 2003, p.129

²⁶ Alston, P., Mégret, Frédéric. „*The United Nations and Human Rights. A Critical Appraisal*“, OUP Oxford, 2013, p.726

включително и за правото на справедлив съдебен процес. Пример за това е решението на Съда по делото *United States Diplomatic and Consular staff in Teheran (United States of America v. Iran)*²⁷, в което той заявява, че незаконосъобразното лишаване на хората от тяхната свобода и подлагането им на физически ограничения е несъвместимо с принципите на Организацията на обединените нации, както и с фундаментални принципи закрепени във Всеобщата декларация за правата на човека. Един от тези принципи е закрилата на основните права на човека, сред които е правото на справедлив съдебен процес на всеки човек.

В международното право са учредени съдилища, които имат особено значение за развитието на международното право и за закрилата на основните права на човека, което значение се обуславя от високата обществена значимост на правните спорове.²⁸ Такива са Международния наказателен съд и международните трибунали за бивша Югославия и Руанда, които са анализирани в труда. Така например, Римският статут **регламентира изрична разпоредба посветена на правото на справедлив съдебен процес** (член 64, ал. 2 от Статута на МНС)²⁹, която посочва, че : „Съдопроизводственият състав е длъжен да гарантира **справедливостта и бързината на процеса, както и**

²⁷ United States Diplomatic and Consular Staff in Tehran (U.S. v. Iran), 1980 I.C.J. 3 (May 24)

²⁸ Виж: Ковачева, Д. „Създаването на Международния наказателен съд – нов етап в развитието на международното право“, сп. Правна мисъл, № 1, 2001; Ковачева, Д., „Юрисдикция на Международния наказателен съд – проблеми и решения“ – Правна мисъл, № 1, 2002.;

²⁹ Член 46, ал.2 от Римския статут на Международния наказателен съд

провеждането му при пълно спазване на правата на обвиняемия и като надлежно се взема предвид защитата на жертвите и свидетелите“. С основание би могло да се приеме, че посочената разпоредба е една от най-добре регламентираните правни норми в международното право досежно процесуалните гаранции на всяко лице, подведено под наказателна отговорност за извършено престъпление.

Международни наказателни трибунали ad hoc за бивша Югославия и Руанда са създадени от Съвета за сигурност на ООН, на основание Глава VII от Устава на организацията. Тези международни юрисдикции имат огромно значение за развитието и усъвършенстването на международното хуманитарно право и международноправната закрила на правата на човека. По отношение на провеждането на справедливо съдопроизводство важно значение има член 21 от Устава на МНТБЮ. В него се съдържа **подробен списък на правата на обвиняемите лица, които са безусловно необходими за осъществяване на един справедлив съдебен процес.** В практиката си Международният наказателен трибунал за бивша Югославия не веднъж е тълкувал различните елементи на правото на справедлив съдебен процес (делото *Milošević, Prlić, Tadić u др.*)

В член 20 от Устава на **Международния наказателен трибунал за Руанда** също е изрично прогласено правото на справедлив съдебен процес на обвиняемите лица в процеса, като посочената норма регламентира равенството на лица пред съда, презумпцията за невиновност и широк списък от минимални гаранции на обвиняемия, които да допринесат за ефективно упражняване на правото му на защита и гарантиране на справедлив съдебен процес.

В раздел II са представени основните **регионални международни юрисдикции** за закрила на правото на справедлив съдебен процес. Най-важно място сред тях заема **Европейски съд по правата на човека**, който осъществява контрол досежно спазването на разпоредбите на Европейската конвенция за правата на човека. Дейността на Съда в Страсбург е причината редица европейски държави да променят националното си законодателство, както и възгледите си за основните права на човека в по-добра насока.

Анализиран е и приноса на **Съда на Европейския съюз / СЕО** за закрилата на правата на човека, по-специално на правото на справедлив съдебен процес. Следва да се има предвид, че СЕС е международна юрисдикция, която действа в рамките на автономния правен ред в Европейския съюз. Макар и първоначално СЕО да е отхвърлял исканията да се произнася досежно нарушенията на основните права, с аргумента, че те са били закриляни от норми на вътрешното право, а последното не е в обсега му на компетентност³⁰. Впоследствие СЕО променя своя подход и заема позицията, че „*основните права на човека са част от основните принципи на общностното право, които Съдът защитава*“³¹. В резултат на тази промяна в тълкувателната дейност на СЕО, днес разполагаме с богата практика на юрисдикцията в областта на правата на човека (напр. за правото на защита на личния живот³², правилата за прилагане на

³⁰ Решение на СЕО от 4 февруари 1959 по дело 1/58, *Stork & Cie./ Върховен орган*

³¹ Решение на СЕО от 12 ноември 1969, *Stauder*, дело 29/69

³² Решение на СЕО от 5 октомври 1994, *X v Commission of the European Communities*, дело C-404/92 P.

по-благоприятния наказателен закон³³, основният принцип на свободата³⁴, правото на ефективна съдебна защита³⁵, презумпцията за невинност³⁶, правото на защита при всяка процедура, която може да доведе до налагането на санкции,³⁷ принципът *ne bis in idem*³⁸, част от които имат пряко отношения към правото на справедлив съдебен процес).

В следващата част на изложението е анализирана Американската конвенция за правата на човека, която въвежда специален институционален механизъм за защита на прогласените в нея права. В този механизъм са включени два органа. **Интерамериканският съд за правата на човека**, учреден през 1979г., който е единственият съдебен орган в американската регионална системата за закрила на правата на човека³⁹ и **Интерамериканска комисия по правата на човека**.

В практиката си Интерамериканският съд по правата на човека често е тълкувал различни аспекти на правото на справедлив съдебен процес (напр. по делото се *Case of the*

³³ Решение на СЕО от 3 май 2005, *Berlusconi e.a.*, C-387/02, 391/02 и 403/02,

³⁴ Решение на СЕО от 8 октомври 1980, *Überschär*, дело 810/79; Решение от 15 юни 1978, *Defrenne/Sabena*, 149/77

³⁵ Решение на СЕО от 13 март 2007, *Unibet*, C-432/05

³⁶ Репение на СЕО от 8 юли 1999, *Hüls/Commission*, C-199/92

Р

³⁷ Решение на СЕО от 13 февруари 1979, *Hoffman Laroche*, 85/76

³⁸ Решение на СЕО от 15 октомври 2002, *Limburgse Vinyl Maatschappij e.a./Commission*, дело C-238/99 Р

³⁹ Pasqualucci, M .J. „*The Practice and Procedure of the Inter-American Court of Human Rights*“, Cambridge University Press, 2003, p.7

*Constitutional Court v. Peru.*⁴⁰, в делото *Loayza-Tamayo v. Peru Merits* Съдът анализира принципа *non bis in idem*⁴¹ и др.)

Интерамериканска комисия по правата на човека е вторият орган, създаден с Американската конвенция за правата на човека, който има правомощия във връзка със закрилата на основните правата и свободи⁴². Основната функция на Комисията е да приема жалби против държавите-членки на ОАД за извършени нарушения на закрепените в Конвенцията права.

В Африканската система за закрила на правата на човека главно значение има Африканският съд по правата на човека и народите, който е създаден на 25 януари 2004г. като регионална международна юрисдикция, която се произнася относно спазването от страна на 53-те държави-членки на Африканския съюз на Африканската харта за правата на човека и народите. През юни 2006г. Африканският съд беше обединен със Съда на Африканския съюз и така се учреди само една юрисдикция. С Африканската харта за правата на човека се учреди и Африканска комисия по правата на човека, която има за задача да съдейства за насърчаването и закрилата на правата на човека и на народите в Африка

⁴⁰ IACtHR, Judgment of September 24, 1999 at Case of the Constitutional Court v. Peru; International Commission of Jurists. “*International principle on the Independence and Accountability of Judges, Lawyers and Prosecutors- A Practitioners Guide № 1*”(Second Edition) Geneva, 2007, p.61

⁴¹ Case of Loayza-Tamayo v. Peru Merits. Judgment of September 17, 1997. Series C No. 33. American Convention on Human Right

⁴² American Association of Law Libraries. “*Introduction to International Organizations*”, Oceana Publication Inc., 1996, p.511

В Глава четвърта от труда е подробно анализирано правото на справедлив съдебен процес по чл.6 от Европейската конвенция за правата на човека. Тя в най-важният международен договор, приет в рамките на европейската система за закрила на правата на човека⁴³. Този безпрецедентен регионален инструмент, определян в правната доктрина като „*Конституция за правата на човека*“⁴⁴, е създаден непосредствено след Втората световна война и изразява повишената загриженост на европейската общност за бъдещата закрила на основните права на човека.

В раздел II на същата глава е представено приложното поле на чл. 6 от ЕКЗПЧОС, а в **раздел III** са анализирани гаранциите са справедлив съдебен процес по по чл. 6, §1 от Конвенцията: правото на достъп до съд, правото на справедлив съдебен процес и неговите елементи; правото на публичен процес и публично произнасяне на решението; правото на процес в разумен срок; право на независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона.

В раздел IV са анализирани специфичните гаранции за справедлив съдебен процес по член 6 §2 и §3 от Европейската конвенция за правата на човека за всички лица, подведени под наказателна отговорност (като например презумцията на невиновност в наказателните дела и забраната за самоуличаване)

В раздел V е проведен сравнително - правен анализ на гаранциите за справедлив съдебен процес в българската правна уредба и стандартите на ЕКЗПЧОС.

⁴³ Jacques Velu, Rusen Ergec. *La Convention Européenne des droits de L'Homme*. Bruylant, Bruxelles, 1990, p.40

⁴⁴ Beatty, David. M. “*Human Rights and Judicial Review. A Comparative Perspective*”, Martinus Nijhoff Publishers, 1994, p.301-303

В глава пета са изложени препоръките за усъвършенстване на международноправната уредба и законодателството на Република България.

В международноправна уредба е подходящо да се приеме един общ акт, който изрично да регламентира по-високи гаранции за провеждане на справедлив съдебен процес по отношение на лицата, обвинени в извършване или съпричастност към престъпления, свързани с тероризма. Добър пример в тази насока е Статутът на Международния наказателен трибунал за бивша Югославия, който съдържа изключително сериозни гаранции за правата на обвинените лица и за провеждане на справедлив съдебен процес.

В Република България

1. Конституцията на Република България съдържа разпоредби, които главно гарантират правото на защита и в известна степен допринасят за провеждане на справедливо съдопроизводство. Тези разпоредби обаче не могат да гарантират в пълна степен правото на справедлив съдебен процес на правните субекти. Те не са достатъчни, за да се осигури такова равнище на закрила на анализираното право, каквато се съдържа в международните договори, по-специално в Европейската конвенция за закрила на правата на човека и основните свободи. **Ето защо считам, че *de lege ferenda* е необходимо да бъде приета самостоятелна разпоредба в Конституцията на Република България, която да прогласява изрично правото на справедлив съдебен процес.** Тази разпоредба следва да включва всички гаранции, включени в съдържанието на член 6 от Европейската конвенция за правата на човека. По този начин ще бъде осигурена по-висока закрила на правото на справедлив съдебен процес за всички правни субекти в страната.

2. Отмяна в най-кратък срок на последните приети изменения и нови разпоредби в българския Наказателно-процесуален кодекс, тъй като същите водят до грубо нарушаване на член 6 от ЕКПЧ. Тези изменения се състоят в следното:

○ въведена е нова презумпция в чл. 63, ал. 2, че е налице реална опасност обвиняемият да се укрие или да извърши престъпление, ако обвинението му е повдигнато при условията на чл. 269, ал. 3 НПК, т.е. задочно;

○ с измененията се удължиха сроковете, в които ще се води досъдебното производство (чл. 234 и сл. от НПК). Прокурорът има право да удължава двумесечния срок за завършване на досъдебното производство до 4 месеца (чл. 234, ал. 3 от НПК). В случай че този срок се окаже недостатъчен, административният ръководител на съответната прокуратура ще може да удължава този срок за завършване на досъдебното производство до 2 месеца, като в чл. 234 ал. 3 от НПК е записано че *„Срокът на всяко удължаване не може да бъде повече от два месеца“*. Законодателят обаче не е регламентирал колко пъти могат да се извършват такива удължавания, от което може да се приеме, че ръководителят на съответната прокуратура може да удължава срока **многократно** с по два месеца. Този подход създава сериозна опасност за правата на гражданите, които изцяло ще зависят от преценката на държавното обвинение. Също така се създава възможност с тези удължавания на производството да се стигне до изтичане на абсолютната давност за дадено деяние;

○ с измененията се премахна възможността всеки гражданин, който е бил обвиняем в продължение на повече от две години за тежко престъпление или една година в останалите случаи, да поиска делото му да бъде разгледано

от съда и когато съдът установи, че прокуратурата не е спазила посочените срокове, делото бе прекратявано. Сега се въведе т.нар. процедура по „ускоряване на досъдебното и съдебното производство“, според която лицето, което счита че делото му е забавено може да подаде жалба до съда. На практика с това изменение се възстанови положението на т.нар „вечни обвиняеми“;

○ законодателят регламентира провеждането на разпоредително заседание при разглеждане на делото от първата инстанция, на което ще се преклудира възможността за връщане на делото на прокуратурата заради съществени и отстраними процесуални нарушения, допуснати на досъдебната фаза (чл. 247б и сл. от НПК). Мотивът за въвеждане на това производство е да се осигури бързина на процеса. Законодателят обаче не съобразява, че бързината на процеса не е главната цел, към която следва да се стреми държавната власт. Определено разумността на срока е важно изискване за справедливия характер на производството, но тя не трябва да се постига като се накърняват другите основни права на гражданите. С въвеждането на разпоредителното заседание, в следващите фази на съдебното производство (при разглеждане на делото по същество и пред касационната инстанция) няма да могат да бъдат повдигани въпроси за нарушени права на досъдебното производство. Такива нарушения могат да бъдат например: отсъствието на защитник при провеждането на определени процесуални действия, пороци при претърсване на помещения и изземване на вещи и др., които засягат правата на обвиняемия;

○ другото съществено изменение в българския Наказателно-процесуален кодекс отново е свързано с връщането на делата. В чл. 249, ал. 4 от НПК се дава

определение за това кои нарушения, допуснати при разследването, са съществени и отстраними;

○ промяната в подсъдността на Специализирания наказателен съд (чл. 411а от НПК). В тази връзка следва да се има предвид Решение № 10 от 2011г. на КС на РБ, в което е посочено, че *„критерият за определяне на компетентността на специализирания наказателен съд е предметът на делото, а не качеството на извършителя на престъплението“*. С измененията обаче се въведоха в признаци от състава на престъплението, свързани със служебното положение на лицата или тяхната длъжност, което на практика превръща Специализирания наказателен съд в извънреден съд, което е в противоречие с Конституцията на Република България и ЕКПЧ;

○ създаде се възможност при оправдателна присъда лицето да бъде осъдено на глоба по административен ред, ако съдът приеме, че лицето не е извършило престъпление, а административно нарушение. Това изменение е в противоречие с член 6 от ЕКПЧ, защото се накръпва правото на защита на лицата.

○ Една от мерките за осигуряване на справедлив съдебен процес **следва да бъде премахване на четирипроцентовата държавна такса в гражданския процес и *de lege ferenda* въвеждане на нов механизъм (разписан с ясни и конкретни правила) в българското законодателство за пропорционално определяне размера на дължимите съдебни такси, като се отчитат както особеностите на всеки конкретен случай, така и финансовите възможности на правните субекти да заплатят съдебните такси.**

○ На следващо място, **българският законодател трябва да създаде механизъм, който да предвижда при**

атестация на съдии, прокурори и следователи да се отчита дали в резултат на техните актове има постановени осъдителни решения от Европейския съд по правата на човека и това да се отразява неблагоприятно върху тяхното кариерно израстване, както и върху трудовото им възнаграждение.

○ **Трябва да бъде отнета възможността на административните ръководители** в прокуратурата (на районно, окръжно и апелативно равнище) да участват самостоятелно в различни въпроси, свързани с атестирането и дейността на отделните прокурори от съответната прокуратура, с оглед ограничаване на възможността на тези ръководители да оказват влияние на прокурорите при разглеждане и решаване на делата.

○ **Трябва да бъдат въведени в правилниците за дейността на българските съдебни органи - съдилища, прокуратура и следствие, изрични разпоредби, които да гарантират изискванията за справедливо съдопроизводство, по-специално на независимостта и непристрастността на тези органи,** при неспазването на които да има дисциплинарни нарушения / да бъдат предвидени дисциплинарни наказания, по модела на други европейски държави.

○ **Изключително важна предпоставка за провеждане на справедлив съдебен процес е въвеждането на ясна и сигурна система за разпределение на съдебните дела и прокурорските преписки,** тъй като функциониращата към настоящия момент система има сериозни пропуски, които позволяват незаконосъобразно манипулиране. Трябва да бъде въведен контрол върху тези система от **независим външен орган,** с цел да се избегне осуетяването на отговорността при

злоупотреби и гарантиране на независимостта на съдебните органи.

В заключението на труда е посочено, че от представеното научно изследване се установява, че в международноправната уредба са приети редица универсални източници за закрила на основните права и свободи на човека, които установяват едно добро равнище на юридическа регламентация на прогласените права. Едновременно със създаването на универсалната международна система за закрила на правата на човека, в различните региони по света се изграждат и самостоятелни регионални правни системи, в които са регламентирани по-голяма част от основните права и свободи и са потвърдени основните принципи, закрепени в универсалните източници.

Правото на справедлив съдебен процес, като фундаментално основно право на всеки човек, е включено в списъка от закриляни права на почти всички универсални и регионални международни договори и конвенции за закрила на правата. На правото на справедлив процес е отделено централно място в съдържанието на тези правни източници. За гарантиране на правото на справедлив съдебен процес в европейските държави важно значение има разпоредбата на член 6 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, която регламентира безусловно необходимите гаранции за провеждане на справедливо съдопроизводство. Тя служи като основа и пример за юридическата регламентация на правото на справедлив съдебен процес в останалите европейски актове и в законодателството на държавите-страни по Европейската конвенция за правата на човека.

Изключително важно значение за провеждането на справедлив съдебен процес на национално равнище имат

вътрешноправните гаранции за закрила на основните права на човека като цяло и в частност на правото на справедлив съдебен процес. Тази необходимост е обусловена от обстоятелството, че дори и да има създадена адекватна международноправна уредба в областта, ако тя не бъде добре имплементирана в националното законодателство, ако тя не бъде спазвана от националните органи, не би могло да се постигне желаният резултат, а именно: **гарантиране на справедлив съдебен процес за всички правни субекти.**

Друга важен извод, който се установява от настоящото изследване е, че едновременно с приемането на правни актове, които да регламентират основните права на човека и в частност на правото на справедлив съдебен процес, в международното право са учредени не малко на брой юрисдикции и специализирани органи, които имат за задача да съблюдават спазването на установената правна уредба. Този подход е изключително правилен, тъй като закрилата на правата на човека и на правото на справедлив съдебен процес изисква комплексен подход. Тази закрила изисква и обединяване на усилията на международната общност и националните държави и осъществяване на по - тясно сътрудничество за постигане на общата цел: **гарантиране на справедлив съдебен процес за всички правни субекти.**